

**CULTUURHISTORISCHE
INVENTARISATIE
NOORD-BRABANT**

M.I.P.

Gemeente Reusel

**Provincie
Noord-Brabant**

juni1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Rüter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.

Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1,
5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	6
Werkwijze en criteria	7
1. Situering der gemeente	11
2. Bodemgesteldheid	12
3. Grondgebruik	13
4. Infrastructuur	14
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	15
6. Stedebouwkundige typologie	16
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	17
8. Objectgegevens	19
9. Literatuur	28
Kaart (bijlage)	

WOORD VOORAF

Dit rapport over Reusel maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project.

Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedenbouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.

Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedenbouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:

- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedenbouw" (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940 het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedenbouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedenbouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.

Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1990 door mevr. drs. M.J.P. Vaessen.

's-Hertogenbosch, april 1991.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.

Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.

Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedenbouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.

De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.

In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.

Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.

Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstreken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vesting Gordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwing Gordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorte situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.

Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedenbouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedenbouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedenbouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vóór de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.

Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedenbouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Reusel (één van de Acht Zaligheden, zie regiobeschrijving Kempenland) ligt in de provincie Noord-Brabant, in het MIP-inventarisatiegebied Kempenland dat oorspronkelijk een deel van de Meierij van 's-Hertogenbosch was. Buiten het kerkdorp Reusel omvat de gemeente de voormalige gehuchten Achterste Heikant, De Hoek, 't Holland, Kattenbosch, Kippereind, Voorste Heikant, De Voort, De Peel en Lensheuvel.

De gemeente beslaat 3.152 hectare en telt 8.000 inwoners (gegevens op 01-10-1990).

De begrenzing van de gemeente is grotendeels kunstmatig. In het noorden grenst Reusel aan Hooge en Lage Mierde. Deze grens kent een rechtlijnig verloop door bos- en akkerland. In het oosten grenst de gemeente aan Bladel en Netersel, hier loopt de grens evenwijdig aan het water van de Raamsloop. Verder zuidwaarts kent de grens weer een rechtlijnig verloop door bos. De zuidgrens met de gemeente Arendonk is tevens landsgrens met België en heeft eveneens een strak verloop door bosgebied. Ook de westgrens van de gemeente is met België en begrenst bouw- en weideland aan de kant van Reusel, bos aan de kant van België.

1.2 Ontwikkeling

De oudste vermelding van Reusel dateert van 1173. Schenkingen van bezittingen en rechten van Reusel aan de abdij van Postel zijn in een akte uit dat jaar vastgelegd. In die tijd werd de naam "Roselo" gebruikt. Archeologische vondsten (urnenvelden en grafheuvels) hebben echter aangetoond dat bewoning in het gebied al veel eerder voorkwam.

Het ontstaan van de nederzetting Reusel hing sterk samen met de ontwikkeling van de abdij van Postel. Al in 1145 bezat deze abdij een deel van de gronden in Reusel en in 1179 werd de gehele parochie Reusel aan de abdij geschonken. Het bezit van de abdij in Reusel bestond in de veertiende eeuw uit zes pachthoeven en een molen. Deze bezittingen werden aan de bewoners van Reusel verpacht, vaak gebeurde dit tegen een tiende van de opbrengst.

De kleine agrarische nederzetting kreeg in de middeleeuwen meer zelfstandigheid. Behalve de oude kern van Reusel namen de gehuchten Weijerseind en Lensheuvel tot in de achttiende eeuw een belangrijke plaats in binnen het gebied van de huidige gemeente. De bebouwing van de gehuchten groeide naar de centraal gelegen kerk toe. In de loop van de negentiende eeuw kwam de nadruk steeds meer op de kern van Reusel zelf te liggen.

Voor 1795 viel Reusel bestuurlijk gezien, samen met Bladel en Netersel onder de schepenbank van Bladel. De dorpen hadden daarnaast elk een eigen bestuur.

De huidige grens is identiek aan de midden negentiende eeuwse grens welke overeen kwam met de grenzen die in 1648 bij de Vrede van Munster waren vastgesteld. Reusel kwam zo als katholieke gemeente in de grotendeels protestante Republiek terecht.

2 Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

De grond in Kempenland behoort grotendeels tot de noordelijke flank van het Kempisch Plateau van België. Dit gebied kent vooral zandgronden. Het grootste gedeelte daarvan bestaat uit dekzand en is in de laatste ijstijd van het Pleistoceen afgezet.

Kleinere gedeeltes, de beekdalgronden en stuifzand, stammen uit het Holoceen. In de beekdalen is op enkele plaatsen tijdens het Holoceen klei afgezet.

De gemeente Reusel bevindt zich op schrale zandgrond. In het zuiden overheersten de heide en vennen. De heidegronden bestaan uit vooral uit stuifzand. In de periode van het Pleistoceen is daar op een enkele plaats veengroei ontstaan. Het veenreservaat "De Moeren" ten zuiden van Reusel is hier een overblijfsel van.

2.2 Hoogte en afwatering

De lokale zandruggen worden doorsneden door enkele zuid-noord stromende waterlopen zoals de Reusel en de Raamsloop.

De afwatering vindt in noordoostelijke richting plaats door middel van een groot aantal beken en riviertjes, behorend tot het stroomstelsel van de Dommel. Dit zijn onder andere de Raamsloop, de Kleine Beerze en Grote Beerze.

Een klein deel van Reusel in het zuiden, nabij de Belgische grens, watert af in zuidelijke richting op de Kleine Nete.

Rond 1850 verkeerde de afwatering in een slechte staat. Door de ongunstige terreingesteldheid (de dekzandrug tussen Lage Mierde en Son belemmerde een goede afwatering van Beerze en Reusel) traden beken regelmatig buiten hun oevers. De toestand verslechterde nog toen men in de negentiende eeuw begon met het ontginnen van woeste grond. De hoeveelheid af te voeren water nam hierdoor sterk toe.

In een poging de problemen op te lossen werd in 1863 het "waterschap van de rivier de Dommel en de zich daarin ontlastende riviertjes" opgericht. Nieuwe waterstaatstechnische ingrepen zoals de verbreding van rivier- en beekbeddingen, de versterking van oevers en kanalisatie van waterlopen behoorden tot de mogelijkheden om de afwatering te verbeteren. Vanaf 1900 werd resultaat van deze ingrepen ook in Reusel merkbaar. Na 1900 werden opnieuw waterstaatstechnische werken uitgevoerd. Zo vond onder andere een verdergaande normalisatie van de Raamsloop plaats.

In 1922 werd het waterschap de Dommel nog verder uitgebreid. Ook nu behoort de gemeente Reusel nog tot bovengenoemd waterschap.

Binnen de gemeente doen zich geen grote hoogteverschillen voor, er is een gelijkmatige daling van oost naar west. Bij het voormalige gehucht in het westen van de gemeente Kattenbosch ligt de grond op 27,6 meter +NAP, naar de kern van Reusel toe en verder oostwaarts is het peil 31 meter +NAP.

3. Grondgebruik

De oudste bouwlanden waren open akkercomplexen, aangelegd op de dekzandgordels langs beekdalen in de directe omgeving van de nederzettingen. Kleine akkertjes verspreid over het dekzandplateau lagen op enige afstand van de nederzettingen.

Op de arme zandgronden vond vooral de verbouw van rogge, boekweit en haver plaats. De beekdalen werden gebruikt als weide en hooiland. Op de veengrond werd turf gestoken.

Een groot gedeelte van de gemeente (60%) bestond voor 1850 nog uit woeste grond. Rond 1850 was hier nog weinig verandering in gekomen.

Op de zandgronden bestonden in de negentiende eeuw kleinschalige gemengde bedrijven die zich als vanouds vooral met de verbouw van voedselgewassen (rogge, haver, boekweit en gerst) bezighielden. Het vee stond als leverancier van mest vooral in dienst van de akkerbouw. Daarnaast was er een bescheiden boterproductie.

Tussen 1850 en 1940 vonden verschillende veranderingen in de landbouw plaats.

Het meest ingrijpend zijn de heideontginningen geweest die vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw plaats hebben gevonden. Een keerpunt in de ontginningen ontstond rond 1920 toen de mogelijkheid werd aangegrepen om op grote schaal kunstmest toe te passen. De heidegrond werd vanaf die tijd ook geschikt gemaakt voor landbouwdoeleinden. Daarnaast vond bosbouw plaats, onder andere van dennebomen. Hout hiervan werd gebruikt voor stutten in de mijnen. In de jaren dertig werd in het kader van werkverschaffingsprojecten het areaal aan geschikte grond voor de landbouw nog verder uitgebreid. Heideontginningen werden ook na 1940 nog doorgezet (bijvoorbeeld ontginning van de Wellenseindse Heide) zodat in de tweede helft van de twintigste eeuw nog maar weinig van de heide is overgebleven.

Andere veranderingen hadden betrekking op de aard van het agrarisch bedrijf. Onder invloed van de landbouwcrisis werd een andere aanpak noodzakelijk. De Noordbrabantse Christelijke Boerenbond vestigde zich in diverse gemeenten en stimuleerde een betere bedrijfsvoering in de agrarische sector.

Voor Reusel vond aan het begin van de twintigste eeuw een verschuiving in de landbouw plaats waarbij de akkerbouw meer in dienst van de veeteelt kwam te staan. Bestaande percelen akkerland werden hiervoor omgezet in gras. Er vond een grote toename van varkens- en kippenhouderijen plaats. Deze tak van veeteelt karakteriseert de meerderheid van de huidige boerderijen.

Tot 1850 overheerste een onregelmatige strokenverkaveling van het akkerland. Rond 1900 was het cultuurlandschap vooral in smalle stroken verkaveld, deze stroken stonden haaks op wegen en waterlopen. Tot 1940 deed zich weinig verandering in dit verkavelingspatroon voor. Ruilverkaveling in de jaren zestig en zeventig hield een schaalvergroting in. Ook het oorspronkelijk gesloten karakter van het landschap veranderde door het verdwijnen van houtwallen.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Voor 1900 bestond er geen dicht wegenpatroon te Reusel. De belangrijkste verbinding was die van Eindhoven naar Turnhout (België), dwars door de gemeente. De overige wegen waren van lokaal belang, deze zandwegen verkeerden het grootste gedeelte van het jaar in een slechte toestand.

De weg Eindhoven-Turnhout werd als eerste verbinding binnen de gemeente verhard. In 1865 werd de weg tot aan de grens met België van grind voorzien. De gehuchten Lensheuvel en de Straat werden daarmee beter verbonden met de kern van Reusel.

In 1890 werd ook de Mierdseweg verhard, dit gebeurde met grèskeien.

Het bestaande net van zandweggetjes in het heidegebied werd aan het eind van de negentiende eeuw bij de ontginningen, op geometrische wijze uitgebreid.

In de jaren dertig volgde een verbetering van de infrastructuur in het kader van werkverschaffingsprojecten. Hierbij richtte men zich vooral op reeds bestaande verbindingen. Het wegennet werd met de opkomst van het gemotoriseerd verkeer gestaag uitgebreid.

Na 1940 werden de verbindingen Eindhoven - Reusel en Reusel - Hilvarenbeek geschikt gemaakt voor doorgaand verkeer.

4.2 Spoor- en tramwegen

In 1897 werd door de tramwegmaatschappij "De Meerij" de tramlijn Eindhoven - Turnhout, parallel aan de provinciale weg, aangelegd. Het tramstation werd aan de grens gevestigd.

De concurrentie van autobus, personenwagens en fiets groeide vanaf het begin van de twintigste eeuw. De meeste tramlijnen moesten het afleggen tegen het vervoer per auto en bus. In 1937 werd de tramlijn door Reusel dan ook opgeheven en opgebroken.

4.3 Waterwegen

Reusel en Raamsloop zijn slechts kleine riviertjes, die vooral van belang zijn voor de afwatering van het gebied.

Als gevolg van het ontbreken van industrie en handelscentra van meer betekenis zijn nooit waterwegen op een kunstmatige manier tot stand gekomen.

4.4 Militaire infrastructuur

In de gemeente Reusel is geen militaire infrastructuur aanwezig

4.5 Dijken en kaden

In de gemeente Reusel zijn geen dijken en kaden van belang aangelegd.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

Over het algemeen geldt voor dit gebied dat vanaf de middeleeuwen (500-1000 na Chr.) continue bewoning heeft plaatsgevonden. Dit gebeurde op de hogere en drogere delen in het landschap zoals de dekzandruggen langs de riviertjes. Daarna vestigde men zich ook op lagere plaatsen zoals in de beekdalen en op de broekgronden. Tot slot werden nederzettingen op de onvruchtbare heidegronden gesticht.

5.1 Reusel

Oorspronkelijk bestond Reusel uit een groep boerenhoeven op een zandplateau, onder heerschappij van de abdij van Postel. Het was een agrarische nederzetting van het type tiend-akkerdorp. De kerk stond centraal tussen de ver afgelegen gehuchten.

Het bezit van de abdij van Postel in Reusel breidde zich in de loop van de achttiende eeuw nog uit. Het agrarische karakter van Reusel bleef steeds gehandhaafd. De kern van het dorp werd gevormd door De Straat (huidige Lindestraat en Kerkstraat), met Lensheuvel lang het belangrijkste gehucht binnen de gemeente.

Ook in de negentiende eeuw was nog nauwelijks sprake van economische ontwikkeling. Het dorp bezat slechts een windkorenmolen en een bierbrouwerij.

Rond 1900 trad enige verbetering in de economische situatie op. De sigarenindustrie werd een belangrijke, niet-agrarische groeifactor. Aan het begin van de twintigste eeuw stonden er in Reusel maar liefst acht sigarenfabrieken, geconcentreerd aan de doorgaande weg Eindhoven-Turnhout. Het gevolg hiervan was een toename van de bevolking en de bebouwing, welke vooral plaats vond aan de reeds bestaande wegen. De oude kern van Reusel groeide daarbij langzaam in de richting van de kerk. Terugval in de industrie, en daarmee ook in de groei van Reusel vond plaats vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw.

Andere groeifactoren waren de ontsluiting van het gebied door middel van de verbeterde infrastructuur (vooral de tram heeft daar een belangrijke rol in gespeeld). Ook verbeteringen in de landbouw (oprichting van Boerenbond en andere coöperatieve verenigingen) droegen bij aan de groei en bloei van Reusel rond de eeuwwisseling. Hierdoor kan van een gelijkmatige ontwikkeling gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw gesproken worden. Deze ontwikkeling heeft echter nooit grote vormen aangenomen. Reusel behield een agrarisch karakter.

5.2 Lensheuvel

Lensheuvel was in de achttiende eeuw een belangrijk gehucht waar ook de belangen die de abdij van Postel er had een rol speelden. De oorspronkelijke nederzetting kan getypeerd worden als een baandorp, een nederzetting aan een doorgaande weg waar men ten behoeve van de handel de weg verbreedde zodat een plein zonder agrarische functie ontstond. Uitbreidingen in negentiende eeuw langs de lintwegen in de richting van Reusel hadden tot gevolg dat het gehucht aan het kerkdorp vastgroeide. De vorm van het oorspronkelijke baandorp is in de huidige structuur nog steeds herkenbaar.

5.3 Overige gehuchten

Bij De Hoek heeft komvorming op bescheiden schaal plaatsgevonden. Mede door de vestiging van grenskantoor en tramstation in de negentiende eeuw is dit een apart cluster bebouwing gebleven. De woonfunctie heeft zich hierdoor echter niet uitgebreid waardoor er nooit sprake van een zelfstandige nederzetting geweest.

5.4 Verspreide bebouwing

Van de meeste gehuchten die in 1.1 genoemd zijn is weinig meer herkenbaar. Deze gehuchten zijn niet verder gegroeid en vormen nu nog slechts kleine concentraties van verspreid liggende boerderijen in het buitengebied.

Op de Reitse Heide vonden in de negentiende en twintigste eeuw heideontginningen plaats waardoor een "jong verspreid hoevenlandschap" van boerderijen in een kaarsrecht wegenpatroon ontstond. De bebouwing in dit gebied is steeds schaars gebleven.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

De negentiende-eeuwse kern van Reusel lag aan de Lindestraat en Molenberg. Ten zuiden daarvan, aan de provinciale weg stond nog steeds de kerk, afgezonderd van de bebouwing.

Tussen 1850 en 1900 vond verdichting van de bestaande structuur naast kleine lineaire uitbreidingen plaats. De kerk werd daardoor in de bebouwing opgenomen. Een nieuwe dorpskern ontstond rond de kerk bestaande uit een klooster en scholen, gevolgd door woningen. Ook de tabaksindustrie vestigde zich aansluitend aan de doorgaande weg.

Aan het einde van de negentiende eeuw vond uitbreiding van de bebouwing in noordelijke richting plaats aan de Zeegstraat en Molenberg.

Verbetering van de wegenstructuur in de jaren dertig en ook nog na 1940 had een lineaire dorpsuitbreiding tot gevolg. Grootschalige dorpsuitbreiding vond pas na de Tweede Wereldoorlog plaats, vooral ten zuiden van de provinciale weg (huidige Wilhelminalaan).

Op de gemeente Reusel is geen typologie volgens MIP-normen toegepast omdat zich in de periode 1850-1940 geen ingrijpende stedebouwkundige veranderingen hebben voorgedaan.

6.2 Gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde

In de gemeente Reusel zijn geen gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde uit de periode 1850-1940 aanwezig.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1 Woonhuizen

Een enkele oude woning treffen we aan op Lensheuvel, aan de nog steeds bestaande verbreding in de weg. Lensheuvel 60-62 is gerestaureerd maar draagt nog steeds bij aan het oorspronkelijk karakter van Lensheuvel als geheel. In dit woonhuis is een tijdlang een pastorie gehuisvest geweest.

Uit de negentiende eeuw stamt het pand Wilhelminalaan 51. Het pand heeft tevens een horecafunctie. Er tegenover, nr 44-46, staat eveneens een pand met horecafunctie. Deze blokvormige hoekbebouwing is aan het begin van de twintigste eeuw gerealiseerd. Wilhelminalaan 28 is een fabrikantenvilla uit ca. 1900, een zeldzaam restant van de sigarenindustrie die rond de eeuwwisseling bloeide. Het grote pand valt vooral op door een gave detaillering van ramen en houten omlijsting.

Karakteristieke dorpswoningen uit het begin van de twintigste eeuw (kleine eenlaags woonhuizen, veelal onder zadelf- of mansardedak met een sobere decoratie van speklagen) bevinden zich in de oude straten van de dorpskern. Voorbeelden zijn Kerkstraat 3 uit ca. 1915 en Kerkstraat 14-16 uit dezelfde tijd.

Lagemierdsedijk 3 is een houten woning, gebouwd in chaletstijl, met paardestallen uit ca. 1915. Het pand ligt vrij en een stuk van de weg af. Dit gebouw is in de jaren vijftig in zijn geheel van elders naar Reusel overgeplaatst.

Aan de Turnhoutseweg 9 tot en met 23 staan vier dubbele woonhuizen uit 1936. Deze woningen zijn voor chefs van de nabijgelegen tabaksfabrieken gebouwd.

Turnhoutseweg 27 is een woning in chaletstijl uit ca. 1915. De gevel is geblokt gepleisterd. De topgevel is betimmerd. Dorpswoningen uit de jaren twintig en dertig zijn vooral aan de Wilhelminalaan gebouwd. Voorbeelden zijn Wilhelminalaan 41-43, een tweelaags bakstenen pand onder schilddak met pironen uit ca. 1930. In de boven- en zijlichten van de ramen zijn kleine glas-in-lood raampjes aangebracht. Een aantal woningen uit de jaren twintig en dertig heeft ook een horecafunctie. Deze panden staan allen aan de doorgaande weg naar de Belgische grens. Een voorbeeld is Turnhoutseweg 32 uit ca. 1925 en Wilhelminalaan 55, hotel Het Centrum uit 1936 naar een ontwerp van F. Kerkhofs.

Aan de Zeegstraat zijn uitbreidingen uit het eind van de jaren dertig gerealiseerd.

7.2 Boerderijen

Het meest voorkomende boerderijtype is de langgevelboerderij die verspreid in het buitengebied voorkomt. Hele oude voorbeelden zijn in de gemeente Reusel nauwelijks aanwezig. 't Holland 2 is een herbouwde boerderij met uiterlijke kenmerken van boerderijen uit het begin van de negentiende eeuw. Het bakstenen pand heeft een groot rieten schilddak met een dakvoet van Hollandse pannen. Een karschop en schuur zijn grotendeels gepotdekseld met geteerde planken. Een voorbeeld uit de negentiende eeuw bevindt zich achter het woonhuis Turnhoutseweg 24 en is nu in gebruik als schuur. Bakmannen 1 is opgetrokken uit strengperssteen en dateert uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Weijereind, bij nr. 2 is een typische langgevelboerderij van rond 1900 (opgetrokken in baksteen met gepleisterde plint, zesruitsramen en een zadeldak met muldenpannen, een rij lindebomen voor het pand). Het pand is echter voor de helft afgebroken. Ernaast, Weijereind 2 staat een nieuwe boerderij, als copie van zijn oudere voorganger.

Van De Hoeven 8 stamt het bedrijfsgedeelte uit de tweede helft van de negentiende eeuw, het woongedeelte werd rond 1925 vergroot.

Voort 13 is een langgevelboerderij uit het laatste kwart van de negentiende eeuw.

Bij de twintigste eeuwse boerderijen is veelvuldig gebruik gemaakt van strengperssteen. Door modernisering verkeren nog weinig boerderijen uit deze tijd in oorspronkelijke staat.

Voorbeelden van gave boerderijen zijn Lagemierdsedijk 5 uit ca. 1915 en Turnhoutseweg 36 uit ca. 1920. Vooral van deze laatste boerderij verkeert het exterieur nog in authentieke staat.

In de gemeente bevinden zich slechts weinig kortgevelboerderijen. Enkele voorbeelden zijn Turnhoutseweg 41 en Peel 6, beide uit ca. 1900 en De Weijer 4, "De Heibloem", een bakstenen boerderij onder wolfdak uit ca. 1920, gebouwd na ontginning van heidegrond.

7.3 Industriële en bedrijfsgebouwen

Lensheuvel 54-56 is een eenlaags pand met een gepleisterde gevel. Het dateert uit de negentiende eeuw, er heeft lang een bierbrouwerij in gefunctioneerd.

Tussen de Molenstraat en de Kruisstraat staat een stomp van een negentiende eeuwse korenmolen. De bijgebouwen rondom, inclusief het gebouw van de Boerenbond, zijn door verbouwingen ingrijpend gewijzigd.

Van de tabaksindustrie zijn aan de Turnhoutseweg twee fabrieken overgebleven. Turnhoutseweg 14 is een blokvormig tweelaags pand met grote ramen met metalen kozijnen. Turnhoutseweg 22 is een sigarenfabriek opgetrokken uit baksteen met een geleding door middel van pilasters. Het pand heeft een sheddak. Boven de ingang is een tegeltableau aangebracht met opschrift "N.V. KAREL I SIGARENFABRIEKEN". Ook aan de Wilhelminalaan bevindt zich een bedrijfspand dat van oorsprong een sigarenfabriek is geweest. Verbouwingen hebben het oorspronkelijk karakter aangetast. Nabij de Belgische grens staat het complex van het tramstation en grenskantoor. Het grenskantoor, Turnhoutseweg 50, is nog steeds als zodanig in gebruik. De raampartijen in de beide zijgevels zijn echter vervangen door een moderne glaspui. De houten tramremise, het tramstation (Turnhoutseweg 52) zelf en de dienstwoning verkeren nog in oorspronkelijke staat. Het geheel dateert uit ca. 1895.

7.4 Openbare gebouwen

In 1915 werd een jongens- en meisjespensionaat opgericht onder leiding van religieuzen uit het klooster. Het klooster en meisjespensionaat brandden in de Tweede Wereldoorlog af. In 1928 vond uitbreiding van de jongensschool plaats. Dit pand, Wilhelminalaan 44a is een groot blokvormig pand onder verspringend schilddak en nog steeds in gebruik als school. Aan de Wilhelminalaan, nummer 34, werd in 1931 de St. Jozefschool gebouwd. Het is een tweelaags blokvormig pand onder schilddak. Tegen de voorgevel is een beeld van St. Jozef geplaatst.

7.5 Kerkelijke gebouwen

De vroegste kerk dateert uit het midden van de twaalfde eeuw. In de zeventiende eeuw werd deze kerk gedwongen overgedragen aan Hervormden. De Katholieke gemeenschap richtte vervolgens een eigen kerkje op op grens met Arendonk. Later (in 1766) kocht de abdij van Postel een huis met bakhuis en karschop op Lensheuvel. In het huis werd de pastorie gehuisvest, de karschop werd als kerk in gebruik genomen. In 1795 werd een deel van dit complex door brand verwoest. De oorspronkelijke dorpskerk kwam aan het eind van de achttiende eeuw weer in katholieke handen. Dit gebouw verkeerde toen echter in vervallen staat. Bij een opknapbeurt in 1823 werd de kerk bijna geheel vernieuwd, het nieuwe gebouw voldeed echter niet lang zodat men in 1894 startte met de nieuwbouw van een kerk naar ontwerp van de architecten P.J.-Bekkers en Arn. Bruning. Deze kerk werd aan de doorgaande weg gebouwd (nu Markt 2), aan de andere kant dan de oorspronkelijke kerk. Het werd de O.L.V. ten Hemelopneming, een Neo-gotische, driebeukige kruiskerk. In de Tweede Wereldoorlog werd het bovenste gedeelte van de toren door Engels artillerievuur naar beneden gehaald. Ook het schip werd daarbij beschadigd. De kerk werd na de oorlog onder leiding van architect de Bever hersteld maar kreeg daarbij niet haar oude torenvorm terug.

De pastorie aan de Kerkstraat bestaat uit twee kleine haaks opelkaar staande huizen onder zadeldak met leisteen. Een doorgang leidt naar een tweelaags pand onder schilddak dat bijna naast de kerk staat. Het geheel dateert uit ca. 1895.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

In de gemeente zijn geen kastelen en buitenhuizen aanwezig.

7.7 Infrastructurele en waterstaatkundige werken

In de gemeente zijn geen infrastructurale en waterstaatkundige werken aanwezig.

7.8 Militaire objecten

In de gemeente zijn geen militaire objecten aanwezig.

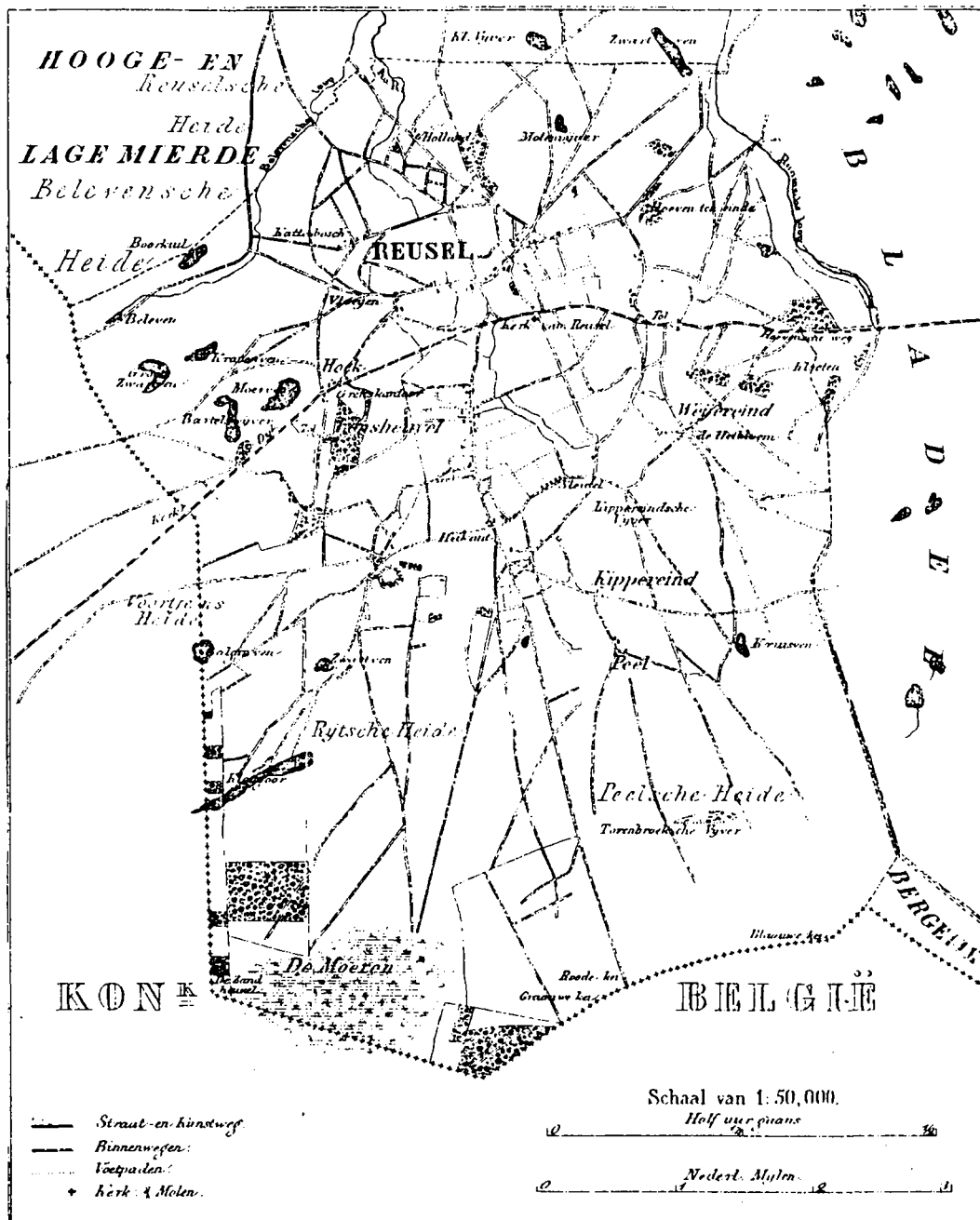
7.9 Groenelementen

Bij een aantal boerderijen is de traditionele beplanting van lindebomen, notenboom en beukenhaag nog aanwezig.

7.10 Artefacten

Aan de grens van Reusel met Arendonk staan gietijzeren grenspalen uit 1836.

Gemeente Reusel, toestand in ca. 1860. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie Noord-Brabant naar officiële bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865. Schaal 1:50.000

Gemeente Reusel, toestand in ca. 1900. uit: Historische atlas Noord-Brabant, Deventer 1989. Schaal 1:25.000 (verkleind weergegeven)

